

Anlatı Metinlerinde Zamansal Değişkenler ve Metinsel İşlevleri^{1 2}

Çağrı KAYGISIZ³

Başvuru Tarihi: 09.08.2023

Kabul Tarihi: 24.01.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Metin türüne bağlı yapısal bir özellik olarak görünüş bildiren morfo-semantik birimlerin söylem akışı içinde kazandığı işlev hem metnin anlamlandırılması hem de bilişsel sistemin bilgi işlem süreçlerinde temel değişkenlerden birisi olması bakımından önemlidir. Bu nedenle zamansal yapıyı oluşturan birimlerin, metnin söylem akışı içinde birbiriyle kurduğu etkileşim sonucu kazandığı pragmatik işlevlerin belirlenmesi okuma becerisinin geliştirilmesi bakımından önemlidir. Zira sözcüksel birimlerin algılanması ve yorumlanmasına dilbilgisel çıkarımlar eşlik eder. Dolayısıyla dilsel araçların çalışma prensiplerinin araştırılarak söylem yapısıyla kurduğu etkileşim sonucu kazandıkları semantik özellikler ile üstlendikleri pragmatik ve retorik işlevleri açıklamaya çalışan sözcük dilbilgisel çalışmalar önemlidir. Buna ek olarak temel söylem biçimi olan anlatı türünün, temel özelliği zamansal (temporal) yapılanıştır. Bu akademik zeminden hareketle çalışmanın amacı, Türkçede dilbilgisel görünüş kodlayan morfo-semantik birimlerin söylem akışı içinde kazandıkları metinsel işlevin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak oluşturulan veri tabanı, nitel araştırma yöntemlerinden söylem analizi kullanılarak incelenmiş ve elde edilen bulgulardan hareketle morfo-semantik söylem akışı içinde kurdukları etkileşim sonucu kazandıkları metinsel işlevler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okuma-Anlama, Anlatı Metinleri, Söylem Dilbilgisi, Morfo-Semantik Etkileşim, Görünüş

Atıf: Kaygisız, Ç. (2024). Anlatı metinlerinde zamansal değişkenler ve metinsel işlevleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 247-264.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu çalışma EDUCongress 2023'te sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

³ Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Rektörlük, cgr.kaygisiz@gmail.com. ORCID: 0000-0002-9650-3889

Temporal Variables and Textual Functions in Narrative Texts

Çağrı KAYGISIZ⁴

Submitted by: 09.08.2023

Accepted by: 24.01.2024

Article Type: Research Article

Abstract

As a structural feature depending on the type of text, the function acquired by the morpho-semantic units expressing the aspect in the discourse flow is important both in terms of making sense of the text and as one of the basic variables used by the cognitive system in the information processing process. For this reason, it is important to determine the pragmatic functions of the units that make up the temporal structure as a result of their interaction with each other in the discourse flow of the text in terms of the development of reading skills. The perception and interpretation of lexical units are accompanied by grammatical inferences. Therefore, lexical-grammatical studies that try to explain the working principles of linguistic tools and the semantic features they acquire as a result of their interaction with the discourse structure and the pragmatic and rhetorical functions they assume are important. In addition, the main feature of the narrative genre, which is the basic form of discourse, is temporal structuring. Based on this academic background, the aim of this study is to determine the textual function of morpho-semantic units encoding grammatical aspects in Turkish within the discourse flow. For this purpose, the database created by using purposive sampling method was analysed by using discourse analysis, one of the qualitative research methods, and based on the findings obtained, the textual functions gained by morpho-semantic units as a result of the interaction they established in the discourse flow were determined.

Keywords: Reading Comprehension, Narrative Texts, Discourse Grammar, Morpho-Semantic Interaction, Aspect

⁴ University of Turkish Aeronautical Association, Rectorate, cgr.kaygisiz@gmail.com. ORCID: 0000-0002-9650-3889

Giriş

Okumanın temel amacı metinden bilgi edinmektir. Bu doğrultuda metinde yer alan *olay* (event) – *duruma* (states) ilişkin zihinsel temsillerin oluşturulması ve oluşturulan zihinsel temsillerin uzun süreli belleğe aktarılması gerekir (Zwaan ve Radvansky, 1998, s. 162).

Durum modelleri, olay-durumların mekânsal ve *zamansal* (temporal) konumu ile metin varlıklarının hedef ve amaçları doğrultusunda bilgi sağlayan zihinsel temsillerdir (Gernsbacher,1990; Zwaan ve Radvansky, 1998) ve okurun art alan bilgisinin, metinsel bilgiyle bütünleştirilmesini sağlar. Ancak metne ilişkin oluşturulacak durum modelleri sınırlıdır. Dolayısıyla durum modeli oluşumunda etkili olan değişkenleri belirlemek hem okuma-anlama sürecinin anlaşılmasında hem de okuma becerisinin gelişimine dönük didaktik etkinlik-uygulamaların tasarlanmasında önemlidir.

Bireylerin gerek günlük yaşamlarında gerekse okulda en sık karşılaştıkları metin türlerinden biri de anlatıdır. Temel söylem biçimi olarak anlatıyı tanımlamak ve anlatı söylemini oluşturan yapısal unsurları belirlemek, anlatı bilim alanında çalışan araştırmacıların öncelikle üzerinde durduğu konudur. Bu noktada farklı yaklaşım ve kabuller olmakla birlikte anlatı söylemini oluşturan ve üzerinde uzlaşım sağlanan temel özellikleri Herman (2009, s.11) ve Toolan (2001, s.10) şu şekilde ifade etmektedir:

- ❖ Olay-durumların sunumunda kronolojik bir düzen-sıralama mevcuttur,
- ❖ Farklı olay-durumlar söylem akışı içinde nedensel açıdan birbiriyle bağlantılıdır.

Anlatıyla ilgili tanımlarda öne çıkan nokta zamansal yapıdır. Zira anlatı metinlerinde olay-durumlar *genel* (generic) olmaktan ziyade *özellik* (specific) olma eğilimindedir ve bu durum belirli varlıklar ile *uzamsal-zamansal* (spatio-temporal) değişkenlere gönderim yoluyla sağlanır (Sanford ve Emmott, 2012). Bu nedenle *zaman* (time) hem öykü hem de söylem düzeyinde anlatının kurucu bileşenidir ve zamanla ilgili şu üç nokta metinsel anlama erişimde önemlidir Fludernic (2011, s. 77) bu üç noktayı şu şekilde ifade eder:

1. Gösterimsel kategori olarak *zaman* (time as a deictic category): Geçmiş, şimdi, gelecek.
2. *Kronolojik düzen* olarak *zaman* (time as a chronology order): Öncelik-sonralık ilişkileri.
3. *Uzanim* olarak *zaman* (time as a extention): Anlıksallık-süreğen eylemler (*punctual vs. extended action*).

Zaman ve *görünüş* (aspect) eylemlerin zamansal içyapısına ilişkin bilgi sağlar ve söylemde yer alan olay-durumlar arasındaki sıralılık ilişkilerini kurarak okuyucuyu söylem akışı boyunca yönlendirir. Bu sayede *sıralı* (sequential) ve *sıralı olmayan* (nonsequential) olay-durumlar işaretlenir ve söz konusu olay-durumların söylem akışıyla uyumlu olup olmadıkları belirlenir (Carreiras vd. 1997, s. 444). Ayrıca zaman ve görünüşe ilişkin bilgi *olay sınırlarının* (event boundaries) belirlenmesine de katkı sağlar. Bu nedenle zaman ve görünüşe ilişkin bilgi durum modeli oluşumunda önemlidir. Kaldı ki olay-durumlara ilişkin kestirimlerde bulunmak üzere zamansal ipuçlarını kullanmak bilişsel sistemin çalışma dinamikleriyle ilgilidir (Reihle vd. 1997; Ghose ve Maunsell, 2002; Jansen ve Shadep, 2005).

Özetle hem anlatı türünün içyapısıyla ilgili olması hem de okuma-anlama süreci için gereken durum modeli oluşumundaki işlevi nedeniyle görünüş kategorisindeki morfo-semantik birimlerin çalışma sistematiğine ilişkin bilgi önemlidir. Bu noktada özellikle zamansal yapıyı oluşturan morfo-semantik birimlerin söylem akışı içinde birbiriyle olan etkileşimleri ile bu etkileşim sonucu ortaya çıkan pragmatik işlevlerin yorumu metnin anlamlandırılmasında önemlidir ve zamansal yapıdaki değişimlerin, metinsel anlama erişimde üstlendiği işlevlerin belirlenmesi okuma becerisinin gelişimi için gereklidir. Bu akademik zeminden hareketle çalışmada Türkçede görünüş ifade eden morfo-semantik birimlerin, anlatı metinlerindeki işlevlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Literatür Taraması

Anlatı Söylemi ve Söylem Yapısının İncelenmesi

Anlatı metinlerinde olay-durumlar *söylem dünyasına* (universe of discourse) tanıtılır ve olay-durumların dinamikliğine bağlı olarak anlatı zamanı ilerler. Bu nedenle *söylem modları* (discourse mode) arasında metnin ilerlemesine ilişkin ilkeler bulunur. Ayrıca anlatı metinleri bir durumdan diğerine zamansal geçişin⁵ kronolojik tasvirini içeren metinlerdir.

Anlatı metinlerinde öykü zamanı ile anlatıcının bakış açısının yer aldığı söylem (sözcelem) zamanı birlikte kullanılır. Öykü ve söylem düzeyi arasındaki geçişler bir olay-durumdan diğerine bilgi aktarımı yoluyla gerçekleşir. Bu nedenle anlatı metinlerinde öykü-söylem düzeylerinin aralıksallık ve noktasallık özelliklerine dayalı ayrıştırılmasını sağlayan zamansal düzenlemeler bulunmaktadır. Eylemlerde yer alan olay-durumların gerçekleşmesiyle ilgili anlamsal özellikleri ifade eden aralıksallık ve noktasallık (Frawley, 1992), soyut zaman ile doğru-nokta arasındaki benzerliğe dayalıdır. Okurun metinde yer alan önerme yapılarına erişimi ve yorumu, görünüş kodlayan morfo-semantik birimlerin anlamsal iç özelliklerine dayalı işleyen aralıksallık-noktasallık özelliğiyle ilişkilidir. Bu özellik ayrıca ön-arka plan ayrımlarının yapılmasına da olanak sağlar.

Ön-arka plan yapısına ilişkin ayırım, türe özgü yapısal bir özellik olarak anlatı metinleri için önemlidir. Zira metnin olay örgüsü, görünüş kategorisindeki morfo-semantik birimlerin anlamsal iç özelliklerine dayalı meydana gelen değişimle belirginleşir. Dolayısıyla ön-arka plan ayırımı, metnin retorik çekirdeğini oluşturan karmaşık olaylar dizisi ile bu bölüme metinsel anlam kazandıran ön plan bilgilerin aktivasyonunu sağlar.

Söylem işleme seçicidir (Sanford ve Emmott, 2012). Bu nedenle söylem akışı içinde bazı olay-durumlar okurun bilinç odağında diğerlerine kıyasla daha belirgin (salient) şekilde konumlandırılır. Anlatı metinlerinde, olay-durumların bilinç odağındaki belirginlikleri ön-arka plan düzenlemeleri ile metin yüzeyine taşınır. Bu doğrultuda bilinç odağında belirgin hâlde olması istenilen olay-durumlar ön plan bilgisi (foreground), bilinç odağında belirgin olması istenmeyen olay-durumlar ise arka plan bilgisi (background) olarak konumlandırılır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ön-arka plan görünümü, bilgi yapısının sunumuyla ilişkilidir ve düzenlenmiş anlama gönderimde bulunarak aktarılan bilginin önem derecesine ilişkin kodlamaları içermektedir (Yazıcı, 2004). Bu yönüyle de yazarın, okurun yönlendirmesine olanak sağlayan retorik odaklanma ilkeleri⁶ için ihtiyaç duyulan kaynakları sağlamaktadır.

İşler bellek sisteminin eş zamanlı veri işlemedeki sınırlılığı nedeniyle okuma sürecinde dikkatin esnek seçici dağılımı önemlidir. Kaldı ki okuma sürecinde dikkat odağı yaratmanın, söylem işleme sürecindeki olumlu etkileri alan yazında ifade edilmektedir. Bu noktada ön-arka plan yapısının, bilginin önem derecesindeki değişimlere ilişkin sağladığı perspektif, sınırlı dikkat mekanizmasının etkin kullanımına katkı sağlayacak retorik odakları belirginleştirir. Dolayısıyla ön-arka plan yapısını sınırlı dikkat mekanizmalarının etkin kullanımı açısından da önemlidir.

⁵ Zamansal geçişler, önerme yapılarında anlık olarak kodlanan geçmiş, şimdi ve gelecekteki varsayımsal veya alışılmış olay ve durumlarla ilgilidir (Polanyi, 1982).

⁶ Bu kavram okuma sürecinde dikkatin, retorik düzenlemeler ile yazar tarafından nasıl kontrol edildiğiyle ilgilidir. Bu bağlamda dikkat unsurunu kontrol etmenin psikolojik olarak ne anlama geldiği, retorik düzenlemeler ile yaratılan seçiciliğin zihinsel temsillerin oluşumunu nasıl etkilediği ve söz konusu düzenlemeleri sağlayan araçların neler olduğu üzerinde durulmaktadır (Sanford ve Emmott, 2012, s. 7).

Tablo 1

Dikkatin Söylem İşleme Sürecindeki Potansiyel Etkileri (Sanford ve Emmott, 2012, s. 86).

Pozitif Dikkat Odağı	Negatif Dikkat Odağı
Gönderim ilişkilerinin hızlı ve sağlam kurulması	Gönderim ilişkilerinin yavaş ve zayıf kurulumu
Güçlü bellek temsili	Zayıf bellek temsili
Zihinsel temsillerin ayrıntılı ve anlamsal açıdan daha nitelikli kurulması	Zayıf zihinsel temsil oluşumu ve yüzey anlama erişim

Ön-arka plan düzenlemeleri ile öykü söylem düzeylerinin ayrıştırılmasına ilişkin kodlamalar, zaman-görünüş eklerinin iç anlamsal özelliklerine ilişkin düzenlemelerle gerçekleştirilir. Buna göre ön plana ilişkin bilgiler metin yüzeyinde *bitmişlik* (perfective) görünüşü kodlayan morfo-semantik araçlarla belirginleştirilir. Zira bitmişlik görünüşü birbiriyle ilişkili olayları ifade eder (Smith, 2003, s. 26) ve anlatı hareketi olay çizgisini ilerletir. Bu durumun sonucunda da metne ilişkin değerlendirmelerin yapılması sağlanır. Ayrıca metnin ön plan görünüşüne ilişkin kodlamaları içeren geniş zaman kullanımını anlatı metinlerinin tipik özelliğidir (Biber, 1989).

Arka plana ilişkin bilgilerin sunumu ise *sürerlilik* (imperfective) görünüşü kodlayan dilsel araçlar ile gerçekleştirilmektedir. Bu dilsel birimler ayrıca metinle ilgili betimleyici bilgilerin sunumuna ilişkin kodlamaları gerçekleştirirler (Smith, 1997).

Anlatı metinlerinin bir diğer özelliği parçalı yapısıdır. Bilindiği gibi anlatı metinleri tek parçadan oluşmaz. Anlatı metinleri, retorik (şematik) bölümleri (özet, yönlendirme, karmaşık olaylar dizisi, değerlendirme, sonuç-çözüm, bitiş) belirli bir tema etrafında düzenlenen olay-durumları anlatan metinlerdir. Dolayısıyla her bir retorik bölümün, metnin üretimi ve algılanması süreçlerinde belirli işlevleri vardır.

Anlatı metnini oluşturan retorik bölümler (retorik şema) arasındaki ilerlemenin yorumu ve izlenmesi, metin yüzeyindeki morfo-semantik görünüş unsurları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla dilbilgisel görünüş kodlayan morfo-semantik birimlerin anlatı metinlerindeki bir diğer işlevi, metni oluşturan retorik bölümlerin belirlenmesidir. Bu doğrultuda örneğin kurucu bölüm olan karmaşık olaylar dizisinin algılanmasını sağlayan işlemciler bitmişlik görünüşü ifade eden morfo-semantik birimlerdir (Yazıcı, 2004).

Retorik şemayı oluşturan farklı metin bölümlerinin morfo-semantik birimlerle kurduğu ilişki, metnin retorik bölümlerinin ön-arka plan yapısıyla etkileşime girmesine neden olur. Bu bağlamda arka plan, retorik yapıda karmaşık olaylar dışında kalan retorik bölümleri içermektedir. Söz konusu bu yapılanış esasında, anlatı metinlerinin büyük ölçekli yapısıyla ilişkilidir. Anlatı metin türünün sözbilimsel şemasına bakıldığında, ön plan sözbilimsel şemada karmaşık olaylar dizisini işaretlerken; arka plan sözbilimsel şemada yer alan bütün diğer bölümleri içermektedir. Diğer bir deyişle, ön plan sözbilimsel şemada yer alan tek bir bölümü sunarken, arka plan çok parçalı bir yapı sergilemektedir. Dolayısıyla, morfolojik birimlerle anlatının sözbilimsel şeması arasındaki etkileşim; hem anlatı metin türünün sözbilimsel şemasını oluşturan parçalarını tanımak hem de söz konusu eklerin anlatı metin türünde sergilediği işlevlere yönelik eğilimleri betimlemek açısından önemlidir.

Görünüş

Görünüşe ilişkin bilgi tümcede zamanla ilişkili konuma yerleşmektedir (Smith, 1997). Ancak görünüş, olayların zamansal içyapıları hakkında bilgi sağlayan bir ulamdır bu nedenle bir olayın gerçekleşme anına ilişkin zamanın diğer zamansal noktayla (time point) ilişkilendirilmesi değil, hakkında konuşulan olay iç zamansal seçimiyle ilgilidir (Comrie, 1998).

Soyut anlamsal kategori olarak görünüş, zamansal özelliklere gönderimde bulunur (Deo, 2011). Soyut yapısı nedeniyle görünüş kategorisinin semantik yorumu, algısal ve bilişsel yeteneklerle ilgilidir. Görünüş kategorisinin, tümce anlamına erişimde farklı işlevleri bulunmaktadır. Zira görünüş; semantik açıdan tümcenin bütünüyle ilgilidir ve bir dili bilmek görünüş kategorisindeki birimlerin semantik özellikleriyle, bu birimlerin sözlüğe dayalı özellikleri uyarınca belirlenen farklı varyasyonlarını bilmek demektir (Smith, 1997). Bu doğrultuda görünüş kategorisindeki birimlerin, dil sisteminin işleyişi üzerindeki işlevlerini belirlemeyi hedefleyen çalışmalarda şu üç nokta öne çıkmaktadır (Deo, 2011, s. 157):

1. Görünüş kategorisindeki birimlerin semantik özellikleri-içerikleri nelerdir?
2. Semantik içerik ne şekilde kodlanmıştır?
3. Görünüş kategorisindeki birimlerin dil sistemi içindeki çalışma düzeni nasıldır?

Görünüşsel anlam (aspectual meaning) semantik kurulum için gerekli olan olay-durumlar hakkında *zamansal bilgi* (temporal information) sağlayıp, bakış açısını (point of view) belirginleştirerek olay-durumların oluşumuna ilişkin bilgi sağlar (Smith, 1997). Söz konusu bu bilgiye erişim, yüzey yapıdaki sentaktik dizilimler ile özne-nesne gibi kurucu bileşenler arasındaki ilişkileri görünür kılan morfolojik ve *sözcüksel* (lexical) işlemciler aracılığıyla sağlanır.

Smith (2003) olay-durumların zamansal içyapısı hakkında bilgi sağlayan görünüş kategorisini *dilbilgisel* (viewpoint) ve *sözcüksel* (situational) olmak üzere iki kategoriye ayırmaktadır. Bu doğrultuda dilbilgisel görünüş tümcede aktarılan olay-durumların tamamına odaklanarak zamansal yorum için gereksinim duyulan olay-durum sınırlarının belirlenmesini sağlar. Zira görünüş türündeki değişimle meydana gelen zamansal değişim, *metin bölütleri* (segmentleri) arasındaki sınırları belirginleştirir. Buna karşın sözcüksel görünüş farklı olay-durum türlerine ilişkin kodlamaları içerir.

Türkçenin Görünüş Sistemi

Pek çok dilde bitmişlik ve sürerlilik görünüşü kodlamakla görevli morfo-semantik unsur bulunur (Smith, 1997). Eklemeli diller ailesinin tipik bir üyesi olarak Türkçede de kip, görünüş ve zaman kategorisine ilişkin kodlamalar eylem paradigması üzerine eklenen morfo-semantik birimler aracılığıyla dilbilgisel olarak gerçekleştirilir.

Türkçe görünüş türüne ilişkin belirlemeler eylem ya da *eylem öbeği* (verb complex) konumunda bulunan unsurların \pm dinamiklik, \pm *son noktahlık* (telic), \pm *süre* (durative) olma gibi semantik iç özellikleri dikkate alınarak yapılmaktadır (Erguvanlı-Taylan, 2001). Bu doğrultuda Türkçenin görünüş sunumuyla ilgili çalışmalarda (Erguvanlı-Taylan, 2001; Chinque, 2001; Göksel ve Kerslake, 2005; Erkman-Akersoy, 2007) konuşma anı itibarıyla tamamlanmış olay-durumlara ilişkin dilbilgisel kodlamaların -DI ve -mİş morfemleriyle kodlandığı ifade edilmektedir. Buna karşın sürerlilik görünüşüne ilişkin kodlamalar, olay-durumların belirli bir *iç aşamasına* (internal state) içerden bakışı ifade etmekte ve *ilerleyici* (progressive) - ilerlemeci *olmayan* (nonprogressive) ayırımına işaret eden *alışkanlık* (habitual) ve *sürerliliğe* (continous) ilişkin kodlamaları gerçekleştirmektedir (Erguvanlı-Taylan, 2001). Bu doğrultuda Erguvanlı-Taylan (2001), Türkçede sürerlilik görünüşüne ilişkin kodlamaların alışkanlık ve karakteristik özelliklere ilişkin kodlamalar yapan -Ir morfemi, *çevresel kurulumlara* (periphrastic constructions) işaret eden (-y)EcEk morfemi ve sürerlilik gösteren -Iyor morfemi aracılığıyla gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda Türkçede dilbilgisel görünüş kategorisine ilişkin kodlamaları yapan morfemleri şu şekilde göstermek mümkündür (Kaygısız, 2020, s. 95):

Tablo 2
Türkçenin Morfo-Semantik Görünüş Birimleri

Bitmişlik Görünüşü	Sürerlilik Görünüşü
-D ₁ , -MIş, -mIşDI, -IrDI, -(I)yordu, -IrMIŞ	-Ir, -AcAk, -MAI, -(I)yor

Yöntem

Türkçede görünüş kodlaması gerçekleştiren morfo-semantik birimlerin, anlatı metinlerinde üstlendikleri işlevlerin belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden söylem çözümlemesi kullanılmıştır. Söylem çözümlemesi ilkesel olarak doğal ortamlarda üretilen dili veri olarak kullanır, bu veri sözlü dil örneklerinden olabileceği gibi yazılı metinlerden de oluşabilir (Akar ve Martı, 2015). Kullanılan yöntem gereği veri toplama ve çözümleme sürecinde insan katılımcılar yer almadığı için etik kurul izni gerekmemektedir.

Veri Tabanı

Belirtilen amaç doğrultusunda çalışmada *amaçlı örnekleme* (purposive sampling) yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda veri tabanı Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Güzel Yazılar ve Hikâyeler 1-2 kitabında yer alan metinler örneklem alınarak oluşturulmuştur. Metinlerin tümü veri tabanına dâhil edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Morfo-semantik birimlerin belirlenen işlevleri, veri güvenliğini sağlama adına alan uzmanı üç araştırmacı tarafından kontrol edilmiş ve araştırmacılar arası uyum katsayısı hesaplanmıştır. Bu doğrultuda belirlenen her bir retorik işlev için numaralandırma yapılmıştır. Alan uzmanlarından da bu numaralandırma doğrultusunda retorik işlevleri değerlendirmeleri istenmiştir.

Uyum katsayıları SPSS 20.0 paket programı kullanılarak *Kendall Uyum Katsayısı*⁷(Kendall's Coefficiency Concordance) yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. Uyum katsayısına ilişkin sonuçlar Tablo 3'te yer almaktadır. Sonuçlar belirlenen işlevlerle ilgili olarak %95 güven aralığında araştırmacılar arası uyum olduğunu göstermektedir.

Tablo 3
Araştırmacılar Arası Uyum Katsayısı

N	28
Kendall' W ^a	845
Chi-square	6,784
Serbetlik derecesi	3
P. Değeri	,389

⁷ Kendal uyum katsayısı ikiden fazla değerlendirmecinin bir grup üzerinde yaptığı değerlendirmeleri sınavarak, sınav esnasına göre aralarında anlamlı derecede uyum olup olmadığını sınavan parametrik olmayan bir testtir, anlamlılık derecesi P'nin 0.05'ten küçük olması, anlamlı derecede uyum olduğunu göstermektedir (Can, 2014).

Bulgular

Bitmişlik Görünüşü Kodlayan Morfo-Semantik Birimlerin İşlevlerine İlişkin Bulgular

Bir numaralı örnek incelendiğinde -DI morfeminin sözcelem zamanına gönderimde bulunarak anlatı metinlerine özgü yapılanış olan öykü-söylem düzeylerine ilişkin ayrımları belirginleştirdiği görülmektedir. Ayrıca bir diğer bitmişlik görünüşü morfemi olan -IrDI ile kurduğu etkileşim ile aralıksallık sunumunu pekiştirerek anlatı ön planıyla ilişkili karmaşık olaylar dizisi bölümünü belirginleştirmektedir.

Örnek 1: Mektepte yalnız bir nevi ceza **vardı**: Dayak... Büyük kabahatlılar, hatta kızlar bile falakaya **yatarlardı**. Falakadan korkmayan **yoktu**. Küçük kabahatlıların cezası ise nispetsiz, **mikyassız idi**. Küçük hocanın ağır tokadı... Büyük hocanın uzun sopası ki rast geldiği kafayı mutlaka **şışırırdı**.⁸

Veri tabanında yer alan bulgular incelendiğinde -DI morfeminin arka plan görünümüyle ilişki bilgileri işaretlediği de görülmektedir. Bu bağlamda 2 ve 3 numaralı örnekler incelendiğinde -DI bitmişlik morfeminin anlatı hareketi oluşturmadığı bu nedenle de sözbilimsel (retorik) açıdan arka plan görünümüyle ilişkili yönlendirme bölümünü ilişkin bilgileri belirginleştirdiği görülmektedir. Zira her iki örnek incelendiğinde -DI morfeminin metin varlıkları veya mekânsal özelliklere ilişkin dış bağlam bilgisi taşıyan bilgilerin aktarımını gerçekleştirdiği görülmektedir. Dolayısıyla -DI morfemi hem ön plan hem arka plan bilgilerin aktarımına ilişkin kodlamaları gerçekleştirmektedir.

Örnek 2: Badem bahçesinin yanı geniş bir **bağdı**. Beyaz taşlardan yapılmış kısa bir duvarın ötesindeki zeytinlik ta vadiye kadar iniyordu. Bağın ortasındaki viran kulübenin kapısız methalinden bir ihtiyar **çıktı**. Saçı sakalı **bembeyazdı**. Kamburunu düzeltmek istiyor gibi **gerindi**. Elleri ayakları titriyordu. Gök kadar boş, gök kadar sakin duran denize **baktı baktı**.⁹

Örnek 3: Darıldı diye o kadar **korktum** ki... Ama ertesi akşam yine bizim kapının önünde **durdu**, benimle **konuştu**. Eski gazeteler varsa okuyacağını **söyledi**.¹⁰

Yapılan incelemede -DI morfeminin geri kırılmalar (*flashback*) veya art gönderim yoluyla olay çizgisi açıldıktan sonra başka olay-durumların metne eklenmesine imkân sağladığı görülmektedir (Örnek 4). -DI morfeminin söz konusu bu işlevi kazanmasında zaman belirteçleri de rol oynamaktadır.

Örnek 4: Kırk beş yaşına geldiği hâlde Köse İsmail, kendine hâlâ adamakıllı bir iş bulamamıştı. Mamafih İsmail, isterse ekmeğini taştan çıkarmasını bilir, cebbar bir adamdı. **Bundan iki ay evvel, bir akşam üstü**, Balat'tan geçerken **baktı ki**, iki Yahudi köşeye balık tablalarını koymuşlar, hem ellerini şıkırdatıyorlar, hem de kıvrak bir makamdan “al, yarım okka, ver bir çeyrek!..” diye âdeta türkü söylüyorlardı. Yahudilerin bu hâli Köse'nin hoşuna gitti ve güldü, geçti.

... Eve gidince Köse, karısına “Yahu dedi, sabahleyin şu bizim çamaşır sepetleri ile iki tane peştamal hazırla”

-ne yapacaksın?

-Balıkçılığa başlayacağım...

Ertesi gün, mahalle kahvesine **uğradı**, işsiz güruhundan Fasafiso Remzi'ye:

* Kullanılan tümceler, morfo-semantik birimlerin metin içindeki görünümünü örneklemek içindir. Morfo-semantik birimler sözbilimsel (retorik) işlevlerini metnin bütüncül yapısında kazanmaktadır. Dolayısıyla morfo-semantik birimlerin metin içindeki işlevlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için metin bütüncül yapısına bakılmalıdır.

⁸ Ömer Seyfettin, Ant, s. 5.

⁹ Ömer Seyfettin, Forsa, s. 24.

¹⁰ Halide Edip Adivar, Kabak Çekirdekçi, s. 34.

-Kalk ulan **dedi**, burada miskin, miskin oturma, gel benimle beraber, balıkçılık yapacağız, sana günde yarım papel var.¹¹

Örnek 5'te de görüldüğü gibi -DI morfeminin anlatı metinlerinde bir diğer işlevi de olay-durumların ben öyküsel anlatımla anlatıldığı, yani bir diğer ifadeyle anlatıcı ve karakterin aynı olduğu metinlerde anlatıcının bilinç akışına ilişkin bilgileri aktarmasıdır. Bu kullanım sözbilimsel açıdan ele alındığında arka plan yapısıyla ilişkili değerlendirme bölümünü işaret etmektedir.

Örnek 5: Bir zamanlar saniyeleri bile kıymetli olan bu kâh küsurlü kâh küsursuz rakamlar şimdi benim için eski ehemmiyetlerini ne kadar kaybetmişler! Zil istediği kadar acılaşabilir, memur demir kapıyı kapatmak tehdidini istediği kadar ileri götürebilir; ben artık o vapurun yolcusu değilim, benim onlarda kimsem **kalmadı**. Yüksek kaldırımlardan istediğim kadar yavaş, eski kitap satan dükkânların camekânları önünde istediğim kadar oyalanabilirim.¹²

-DI morfeminin veri tabanında gözlemlenen bir diğer işlevi de sözbilimsel açıdan bitiş-kapanış (koda) bölümüne ilişkin bilgileri kodlamaktır. Bu bağlamda -DI morfemi metinde yer verilen olay-durumlarla ilgili son noktaya işaret eder ancak bu kullanımda -DI morfemi araliksallık özelliği taşımaz (Örnek 6).

Örnek 6: Murat Muratoğlu dokuz seneden beri çocuğunu ilk defa görüyordu. Onu **kucakladı**: -“Evet, **dedi**. Bizim fidanımız!...”

ve, yavaş yavaş, üçü de çarka doğru **yürüdüler**.¹³

Bir diğer bitmişlik görünüşü morfemi olan -mİşDI morfeminin kullanımına bakıldığında ise bu morfo-semantic birimin olay çizgisi açılmadan önce metin varlıklarına veya metinde yer alan olay-durumlara ilişkin bilgilerin aktarımında kullanıldığı görülmektedir. Bu yönüyle -mİşDI morfemi sözbilimsel açıdan arka plan yapısıyla ilişkili yönlendirme bölümüne ilişkin bilgilerin aktarımını gerçekleştirmektedir (Örnek 7).

Örnek 7: Bizim evlatlık kaçmış... Aman... Bizim elimiz ayağımız idi. Daha beş yaşındayken yanımıza **almıştık**. Biz onun az mı kahrını **çekmiştik**, o da bizim evde narin, nazik, kızımızdan farksız **büyütülmüştü**. İkisini bir mektebe **yollamıştık**, soframıza alırdık, boğaz oldu idi de, hepimiz deli oluyorduk. Vakıa gelinlik çağına **gelmişti**.¹⁴

-mİşDI morfeminin bir diğer işlevi de arka plan yönlendirme bilgisi olarak metinde konumlanan ancak ön planı kurmak için gerekli olan bilgilerin aktarımını sağlamaktır. Her ne kadar -mİşDI morfeminin sahip olduğu iç anlamsal özellikleri etkileşim içinde olduğu olay-durumların belirli bir zaman aralığına yerleşmesine olanak tanısa da söz konusu bu kurulumda -mİşDI morfemi anlatı hareketi yaratamadığı için aktarılan bilgiler ön plan bilgisine dönüşmez. Bu yapılanışta -mİşDI morfemi metinde yer alan kişiler ile bu kişilerle ilişkili olay-durumlara ilişkin bilgilerin aktarımını gerçekleştirmektedir (örnek 8).

Örnek 8: Kasideyi okuyup bitirdikten sonra Sadrazam Paşa başını kaldırarak, huzurda diz çökmüş iltifat ve ihvanını bekleyen adama baktı. Adı duyulmuş bir şair diyerek, onu huzurunda oturttuğuna canı **sıkılmıştı**. Okuduğu bu şiirden paşa asla **hoşlanmamıştı**. Bulunduğu eski muhaberele ait senaları kâfi görmüyordu. Hiçbir büyük cihangir ve kahramana benzetilmeyişine **hiddetlenmişti**. Halbuki başka bir şair, Nef'i, Genç Osman hatta daha bıyıkları terlemeden bir cenge gitti diye onun şüphesiz kınından çıkarmamış olduğu kılıcını

¹¹ Osman Cemal Kaygılı, Kırkıncıdan Sonra Saz Çalınır mı?, s.68-69.

¹² Ziya Osman Saba, Mesa'ut İnsanlar Fotoğrafhanesi, s. 166.

¹³ Kenan Hulûsi Koray, İncir Fidanları, s. 165.

¹⁴ Fahri Celâl Göktulga, Simit, s. 77.

artık göklere kaldırmasını söylememiş miydi? Karşısındaki miskin ise sadaretinin uzun, pek uzun seneler devam etmesine duayı bile **unutmuştu**.¹⁵

Bir diğer bitmişlik görünüşü morfemi olan -mİş morfeminin işlevlerine bakıldığında bu morfeminin en belirgin işlevinin metin varlıklarına ilişkin özelliklerin aktarımını sağlamak olduğu görülmektedir (Örnek 9). Bu yönüyle -mİş morfemi arka planla ilişkili yönlendirme bilgilerinin aktarımını gerçekleştirmektedir. -mİş morfemi ayrıca birlikte kullanıldığı olay-durumlara ilişkin sıralılık ilişkilerinin kurulmasını da gerçekleştirmektedir (Örnek 9).

Örnek 9: Erzurum'un hali vakti yerinde bir ailesinin **çocuğu imiş**; İstanbul'da hukuk tahsilini **yapmış**, hatta bir iki küçük memuriyette **bulunmuş**, sonra Balkan harbinde gönüllü **olmuş**, Trakya'da **yaralanmış**, iyileştikten sonra tekrar orduya **girmiş**, harbin sonunda birdenbire her şeyi terk etmiş ve bir daha **görülmemiş**.¹⁶

-mİş morfeminin veri tabanında yer alan anlatı metinlerinde üstlendiği bir diğer işlev de ön planla ilişkili olay-durumlara ilişkin dış bağlam bilgisi sağlamak ve sözbilimsel açıdan yönlendirme bölümünü belirginleştirmektedir. Bu kullanıma ilişkin yapılanış 10 numaralı örnekte yer almaktadır.

Örnek 10: Hiçbir şey konuşmadan bir saat kadar yürüdük. Birkaç meyve ağacının arasına **serpilmiş** on beş evden ibaret Beyobası'nı biraz sonra da, ulu bir çınarın gölgesinde yıkılıp dağılmaya **birakılmış** boş bir su değirmenini geçtik.¹⁷

Bir diğer bitmişlik görünüşü morfemi -(I)yordu morfeminin işlevlerine bakıldığında anlatı çizgisi açıldıktan sonra ön planla ilişkili olan ve sözbilimsel açıdan yönlendirme bölümünde yer alan olay-durumlara ilişkin bilgilerin sunumu gerçekleştirdiği görülmektedir (Örnek 11).

Örnek 11: Tanıdıklarım arasında merakını bütün bu suallerin cevabını bizzat kendisinden istemeğe kadar vardırırlar olmuştu. Fakat Tahsin Efendi onları gayet lâstikli ve hatta biraz da düşündürücü cevaplarla **atlatıyordu**. Kendisiyle tesadüfen karşılaşanlar, bazı anlarında hakikaten çok güzel konuştuğunu söylüyorlardı. Fakat mükâlemeyi karşısındaki davet etmemek şartıyla... En ufak bir üsteleme, biraz söz açmaya çalışma karşısında insanı bırakıp **gidiyordu**.¹⁸

-(I) yordu morfeminin belirlenen bir diğer işlevi de arka plan yapısıyla ilişkili yönlendirme bilgilerinin sunumudur. Bu kurulumda -(I)yordu morfemi olay-durumların anlatı hareketi içine sokulmaksızın yani bir diğer ifadeyle ön plana taşınmaksızın aktarımına olanak sağlamaktadır. Söz konusu bu kurulumla ilişkin kullanım örnek 12'de yer almaktadır.

Örnek 12: Müdür, köylülerden öyle tatlı yüz, öyle candan bir dostluk gördü ki, her gün ziyafetten ziyafete gitti. Her ziyafet onda yeni bir âlem keşfetmiş gibi bir his **birakıyordu**. Güzel ve bereketli ovanın mahsulü onu gayet kolaylıkla kendisine ısındırdı. Bir hafta sonra o da artık köy zenginlerine ziyafet veriyor; Ermeni tercümanı vasıtasıyla her gün bir şeyler **öğreniyordu**.¹⁹

-(I)yordu morfeminin gözlemlenen bir diğer işlevi de söylem akışı içinde tekrar eden ya da sürerlilik gösteren olay-durumlara ilişkin bilgileri kodlamaktır. Söz konusu bu işlev -(I)yordu morfeminin aralıksallık açma ve işaret ettiği olay-durumları -DI morfemiyle de kurduğu etkileşimle birlikte belirli bir aralığa yerleştirme

¹⁵ Nahit Sırrı Örik, Şair Necmi Efendinin Bahar Kasidesi, s. 87.

¹⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, Erzurumlu Tahsin, s. 200.

¹⁷ Sabahattin Ali, Hasan Boğuldu, s. 133.

¹⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, Erzurumlu Tahsin, s. 203

¹⁹ Sadri Ertem, Bacayı İndir Bacayı Kaldır, s. 99.

özelliğinden kaynaklanmaktadır. -(I)yordu morfeminin söz konusu bu işlevi kazanmasında birlikte kullanıldığı zaman belirteçlerinin semantik özellikleri de etkili olmaktadır (Örnek 13).

Örnek 13: Cansız ve neşesizdi. **Bütün bir gün** ya bir köşede oturuyor yahut dalgın **dolaşıyordu**. Sanki hayatından çok mühim bir şey eksikti²⁰.

-(I)yordu morfeminin bir diğer işlevi de metinde yer alan olay-durumlara ilişkin dış bağlam bilgisi sağlamasıdır. Bu kullanımda -(I)yordu morfemi arka planla ilişkili yönlendirme bilgilerinin sunumunu gerçekleştirmektedir. Her ne kadar -(I)yordu aralıksallık yaratma özelliğine sahip olsa da bu kurulumda aralıksallık değeri taşımadığı için anlatı hareketi oluşmaz (Örnek 14).

Örnek 14: Otomobil, yabancıyı az zaman sonra gözün alabildiği kadar uzanan yemyeşil bir ot denizine çıkardı. Bu denizin ortasında renk renk, kor gibi koyu, yakıcı gelincikler, su üstünde yüzer gibi bu denizde **çalkalanıyordu**.²¹

Bir diğer bitmişlik görünüşü morfemi olan -IrDI morfeminin veri tabanında yer alan metinlerdeki işlevine bakıldığında ise aktarılan olay-durumların zamansal düzenliliğini aktarımı sağladığı görülmektedir (Örnek 15). -IrDI morfeminin bu özelliği kazanmasında birlikte kullanıldığı zaman belirteçleri de işlev üstlenmektedir.

Örnek 15: **Bazen** şüphesiz gündelik işlerin, kendi mazisine ait şeylerin de rüyalarına karıştığı **olurdu**. Zaten Cemil'i asıl şaşırtan da bu idi. Çünkü bu cins rüya birbirinden âdeta farklıydı. Birincisine bir nevi sır, içinden gelen bir duygu refakat **ederdi**; rüyadan ayrı bir şey... Ötekiler ise kendi gelişmeleriyle uykumuzun şekline göre gece hayatımızı yapan şeylerdi.²²

Bir başka bitmişlik görünüş morfemi olan -Irmİş ise ön planla ilişkili olay-durum kişisi hakkında bilgi aktarımında işlev üstlenmektedir. Semantik özellikleri nedeniyle -Irmİş morfemi anlatı söyleminden ziyade masal söylemine yakındır.

Örnek 16: Anam daha şuncağız çocukmuş... İşte o zamanlar bizim Yüksekoba'dan Emine, Edremit pazarında bu Hasan'ı görmüş... Anam Emine'yi bilirdi; sek yük balları varmış; babası ağaç devirip kereste yapar, anasıyla Emine de arılara **bakarmış**. Dağ gibi bir kızmış. Danaları, inekleri boynuzundan tutunca şu yana **savuruverirmiş**. Bu geldiğimiz yolu iki saate iner, üç saate **çıkarmış**. Çocuklarda onunla pek oynar, obanın kızlarını ardına takınca ormanda koşup terletir, sonra da hepsini bicik bicik yanaklarından **öpermiş**.²³

Sürerlilik Görünüşü Kodlayan Morfo-Semantik Birimlerin İşlevlerine İlişkin Bulgular

Türkçede sürerlilik görünüşü kodlayan morfo-semantik birimlerden -(I)yor morfeminin veri tabanında yer alan metinlerdeki işlevlerine bakıldığında aralıksallık yaratma özelliği sayesinde farklı metin segmentleri (tümceleri) arasında gönderim ilişkileri kurduğu ve tümceleri semantik olarak çerçevelediği görülmektedir. Bu kullanımda -(I)yor morfemi arka planla ilişkili olan ve sözbilimsel açıdan bitiş-kapanış (koda) bölümünde yer alan bilgileri belirginleştirmektedir (Örnek 17).

Örnek 17: ... Biz, bir susan kıza, bir başı titreyen ihtiyara, bir de karşımızda kabahat işlemiş bir insan vaziyetiyle, mahcup ve muhteriz duran çocuğa baktık:

“Yavrun, bu cevizler ne olacak?” dedik.

Çocuk cevap vermedi, önüne baktı.

²⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, Rüyalar, s. 218.

²¹ Sadri Ertem, Bacayı İndir Bacayı Kaldır, s. 98.

²² Ahmet Hamdi Tanpınar, Rüyalar, s. 219.

²³ Sabahattin Ali, Hasan Boğuldu, s. 140.

İhtiyar, bir ağa tavrıyla:

“Yiyin, yiyin! Kusura bakmayın; dedi”

O günden beri ceviz namı verdiğimiz, sert ve kuru meyve, bana ulvi bir şeyin timsali gibi **görünüyor**.²⁴

-(I)yor morfeminin bir diğer kullanıma bakıldığında ise anlatı ön planıyla ilişkili metinde varlıklarına ilişkili bilgilerin aktarımını gerçekleştirdiği ve birlikte kullanıldığı eylemlere aralıksallık kazandırdığı görülmektedir (Örnek 18).

Örnek 18: Ben **biliyorum**. Sen, artık odaların bu döşeniş tarzını hatta bu evi **beğenmiyorsun**... Uçmayı öğrenmiş bir serçe yavrusu gibi, gözün başka dallarda. Senin düşündüğün, kim bilir ne cici şeylerdir. Bizi misafir edeceğin odayı da unutmamışsındır; buna eminim. Bu kadarı bize... Bana yeter. Fakat annen... Bunu sende **seziyor**, arada sırada, hatta sık sık kardeşlerini nasıl okutacağından, bizim için neler tasavvur ettiğinden **bahsediyorsun**.²⁵

-(I)yor morfeminin bir diğer işlevi, 19 numaralı örnekte de görüldüğü gibi, anlatı ön planıyla ilişkili yönlendirme bölümüne ilişkin bilgilerin sunumunu gerçekleştirmektedir. Bu kullanımda -(I)yor morfemi aralıksallık yaratamadığı için birlikte kullanıldığı eylemlerin ön plana taşınmasını sağlayamıyor.

Örnek 19: Aman efendim, dedim, nasıl olur. Polise **gidiyoruz** Jandarma karışır **diyor**. Jandarmaya **gidiyoruz**, Polis karışır **diyor**. Bu bizim eve elbet bir karışan görüşen olacak.²⁶

Sürerlilik görünüşü ifade eden -(I)yor morfemi ben anlatıcının hâkim olduğu metinlerde; anlatıcının iç dünyasına, duygu ve düşünceleri ile anlatıcının kendisine ilişkin bilgilerin aktarımını sağlamaktadır. Bu işlev sözbilimsel açıdan değerlendirme bölümüne ilişkin bilgilerin aktarımı belirginleştirmektedir (Örnek 20).

Örnek 20: Taksim Bahçesi'nde, alabildiğine yükselmiş taflanların arasında kendi başımıza avare avare dolaşırdım. Neler düşünürdüm kim bilir, yazık ki şu anda o zaman neler düşündüğümü **hatırlamıyorum**. Yalnız pek iyi **biliyorum** ki her şeye rağmen mes'ut değildim²⁷

Veri tabanında -(I)yor morfemiyle ilgili gözlemlenen bir diğer işlev ön planla ilişki olay-durumlara ilişkin dış bağlam bilgilerinin aktarımını sağlamaktır. Bu kullanımda -(I)yordu aralıksallık yaratma özelliğini yitirmekle birlikte ve arka plan yönlendirme bilgilerinin aktarımını gerçekleştirmektedir (Örnek 21).

Örnek 21: Yan yana yerde, günlerin pek büyük bölümünü geçirdikleri dış alım malı ipek saten kaplı şilteleri, duvara dayalı yine o kuşla kaplı iki yastık **duruyor**. Şiltelerin de, yastıkların da fıstık rengi kumaşıyla pek uyuşan gülkurusu püskülleri **sarkıyor** kenarlarından, solmuşlar ama olsun! Soluk gülkurusu püsküller soluk fıstığa daha da çok **yakışıyor**.²⁸

Bir diğer sürerlilik morfemi olan -Ir morfeminin işlevlerine bakıldığında bu morfeminin yönlendirme ve değerlendirme bölümlerine ilişkin bilgilerin aktarımını gerçekleştirdiği görülmektedir (Örnek 22). Bu yapılanışta -Ir morfemi noktasallık yaratarak olay-durumlar arasında zamansal sıralılık kurar.

Örnek 22: ... Fakat bir deniz çalkantısında insan, nihayet dalgaların gelişini, tepelerdeki köpükleri **görür**. Birbirinden ayırmasa bile, birbirlerine benzediklerini **kaydedir**. Bu arada o bile yoktu. Sanki gözlerini kapar kapamaz mahiyetlerini seçemediği bir gölgeler dünyasının merkezi uçmuştu. Bununla beraber bu gölgelerin

²⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ceviz, s. 49.

²⁵ Tarık Buğra, Oğlumuz, s. 11.

²⁶ Aziz Nesin, Sınır Üstündeki Ev, s. 306.

²⁷ Orhan Hançerlioğlu, Mustafa Kemal'in Askerleri, s. 4.

²⁸ Sabahattin Kudret Aksal, Vav'lar, s. 25.

bu mantıksız ve bağımsız hareketin bir manası olsa gerekti. Çünkü içinde külçelenen duyguyu başka türlü izah mümkün **olamazdı**.²⁹

-Ir morfeminin gözlemlenen bir diğer işlevi de arka planla ilişkili metin varlıklarına ilişkin bilgilerin aktarımını gerçekleştirir. Bu kullanımda -Ir morfemi noktasallık özelliğini kaybeder (Örnek 23).

Örnek 23: Karo beyine gelince, bakınız, o bir Selçuklu sultanıdır. Çelebi, zarif, nazik... Aksi gibi. Telek damgasını da hep onun üstüne **vururlar**. Buna rağmen öylesine asil ve kibar bir havası vardır ki, bu damga bile onu **çirkinleştirmez**, inadına daha bir açar, daha bir sevimli **yapar**. Öyle ki, damgası olmayan bir karo beyi görsük, bayağı **yadırgar**, bir eksiklik **duyarız**.

Türkçede sürerlilik kodlayan -AcAk morfemi işlevleri açısından ele alındığında bu morfemin en belirgin işlevinin noktasal zaman sunumu yaparak olay-durum arasındaki sıralılık ilişkilerini kurmak olduğu gözlemlenmiştir. Bu noktada 22 numaralı örnekte de görüldüğü gibi -AcAk morfemi hem olay-durum arasında sıralılık ilişkisi kurmakta bu yönüyle de ön planla ilişkili yönlendirme bilgilerinin aktarımını gerçekleştirmektedir (Örnek 24)

Örnek 24: Pamuk yün şilteler **attırılacak**, pamuk tokmağı yiyip de kenara yığıldığı zaman, bulutları **hatırlatacak**. Akşam olacak Hallaç Baba saçlarında pamuk kııntıları, üstünde yün kokusu vapura **binecek**. Kasımpaşa'daki evine **dönecek**. Kuyudan su **çekecek**. İhtiyar karısı pırıl pırıl kalaylı maşrapa ile ona su **dökecek**. Hallaç Baba yüzünü **yıkayacak**. Bıyıklarını **sıvazlayacak**. Ağzını **çalkalayacak**. Allaha **şükredecek**.³⁰

-AcAk morfeminin veri tabanında gözlemlenen diğer işlevleri ise 25 ve 26 numaralı örneklerde görüldüğü gibi metinde yer alan olay-durumların gerçekleşme olasılıkları ile beklenti ve kabullerin aktarımını gerçekleştirmektedir.

Örnek 25: Elli sekiz seneden sonra artık ne ileri ne geri. Yenilgi **diyecek** Bülent. Kabul. Olmuş bulunan, onu çerçeveleyen bu hayat onarılmaz³¹

Örnek 26: Otele gitsem. Ömrümde gitmedim, gıcırtilı, esnedi **esneyecek** gibi duran kapısından içeri³².

Diğer bir sürerlilik görünüş morfemi olan -malli morfeminin işlev açısından ele değerlendirildiğinde bu morfemin metinde yer verilen olay-duruma gerçekleşip gerçekleşmemesine dönük kodlamaları gerçekleştirdiği görülmektedir (Örnek 27)

Örnek 27: Tel dolap! Evet, bir esin kaynağı olabilir mi tel dolap? Ne var şimdi onda? **Bakmalı** bir kez, işe daha sağlıklı ondan sonra **sarılmalı**! Gidip açtı kapağını, kapakları kapalı sahanlar, üstleri kağıtla örtülü kaseler, raflar da yağ kokuyor. Dün yerleştirdiği bir gazete de rafın birinden sarkmış, eli takılsa kaç tabağı aşağıya sürükleyecek! “Yeniden **yerleştirmeli** bu gazetelere rafları” dedi³³.

Sonuç ve Tartışma

Daha önce de ifade edildiği gibi yapısal bir özellik olarak morfo-semantik görünüş birimlerinin söylem akışı içinde üstlendiği işlev hem anlatı metinlerinin anlamlandırılması hem de bilişsel sistemin veri işleme süreçlerinde kullandığı parametrelerden birisi olması bakımından önemlidir. Bu nedenle görünüş sistemi ile bu sistemin işleyişine ilişkin bilgi, önceki amacı temel dil becerilerinin geliştirilmesi olan dil öğretim süreçleri

²⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, Rüyalar, s. 221.

³⁰ Sait Faik Abasıyanık, Hallaç, s. 190.

³¹ Nezihe Meriç, Susuz, s. 81

³² Bilge Karasu, Odalardan Biri, s. 112.

³³ Sabahattin Kudret Aksal, Vav'lar, s. 29.

açısından önemlidir. Zira dil sisteminin işleyişine dair sağladığı bilgi ile görünüş dil öğretim süreçlerinde ihtiyaç duyulan etkinlik ve uygulamaların geliştirilmesine katkı sağlar.

Görünüş kategorisinin semantik yorumu, bu kategorinin soyut yapısı nedeniyle algısal ve bilişsel yeteneklerle ilgilidir. Dolayısıyla morfo-semantik birimlerle dilbilgisel olarak kodlanan görünüşsel anlama erişim bağlama dayalıdır ve çıkarımsal süreçler içermektedir. Zira Smith'in de (2003) ifade ettiği gibi algısal unsurların, morfolojik sunumları bağlama dayalı ve çıkarımsaldır. Bu bağlamda ele alındığında morfolojik birimlerle dilbilgisel olarak kodlanan yapıların (ulamların) işlevlerinin betimlenerek bireylerin morfolojik farkındalık düzeylerinin geliştirilmesi, görünüşsel anlama erişim için gereken algısal ve çıkarımsal süreçlerin niteliğine katkı sağlayacaktır.

Morfolojik farkındalık düzeyinin geliştirilmesi temel dil becerilerinin gelişimi açısından değerlendirildiğinde okuma becerisinin gelişiminde önemlidir. Zira çalışmanın giriş ve kuramsal arka plan bölümlerinde ayrıntılarıyla ifade edildiği gibi anlatı metin türü için görünüş ifade eden morfo-semantik birimlerin işleyişi türe özgü yapısal özellik olarak kendisini göstermektedir. Kaldı ki anlatı metin türünden bağımsız kurucu morfepleri analiz etmeye dayanan morfolojik farkındalık (Carlisle, 2000) okuma becerisinin gelişimi açısından önemlidir.

Yazma becerisi bağlamında da morfolojik farkındalık düzeyi önem kazanmaktadır. Bu noktada morfolojik unsurların metin içinde kazandıkları işlev ve anlamın betimlenmesi özellikle, metinsel anlamın nasıl oluşturulduğuyla ilgili olan metalinguistik³⁴ bilginin sağlanması bakımından önemlidir. Bu doğrultuda görünüş kodlaması yapan morfo-semantik birimlerin işleyişine ilişkin morfolojik bilgi, ön-arka plan görünümü gibi türe özgü yapısal ve stilistik düzenlemelerin yapılabilmesi noktasında önem kazanmaktadır.

Kuramsal arka planda da ifade edildiği üzere söylem yapısıyla ilişkili türe özgü özellik olarak anlatı metinlerinde öykü-söylem zamanı olarak iki düzey bulunmaktadır. Görünüş ifade eden morfo-semantik birimler esasen metnin söylem (derin) yapısıyla ilişkili olan düzenlenişlerin, yüzey yapıdaki izdüşümlerini belirginleştirmektedir. Dolayısıyla morfo-semantik birimlerin, metnin söylem yapısındaki işlevlerinin belirginleştirilmesi metnin derin yapısına erişim sağlamada ve metin içi semantik-mantıksal tutarlılık ağlarının³⁵ (yapısının) belirginleştirilmesinde önemlidir. Zira morfolojik farkındalıkla ilişkili bir diğer önemli nokta metnin tutarlılığıyla ilgilidir.

Biliş ve semantik yapı arasındaki bağlantı soyuttur. Bu nedenle semantik içeriğe erişim, açık ve örtük bilgi kaynaklarının tutarlı zihinsel temsiller oluşturmak üzere kullanılması olarak ifade edilen bilgi işlem süreci sonunda gerçekleşmektedir. Zira dili işlemek aralarında karmaşık ilişkiler bulunan sınırsız sayıda varlık hakkında muhakeme yürütmeyi, sözdizimsel ve semantik belirsizlikleri gidermek üzere farklı bilgi kaynaklarından gelen ipuçlarını bütünleştirmeyi gerekli kılmaktadır (Bunescu ve Moorey, 2007). Anlatı metinlerinde sözceler birbiriyle bağlantılıdır. Yani diğer bir ifadeyle kimi durumda bazı sözceler söylemsel olarak zamansal ya da anlamsal çerçeve yaratan ana önermeler olarak işlev kazanabilmekte ve kendilerinden sonra gelen sözcelerin gönderim zamanını belirleyici bir özellik olarak sergileyebilmektedir (Yazıcı, 2004). Dolayısıyla metnin semantik yapısına erişimde sözcelerin etkileşim içinde oldukları zamansal yapı ile bu yapıyı görünür kılan morfo-semantik birimlerin işlevlerinin belirlenmesi gerekir. Çünkü ancak bu sayede semantik anlama erişim için gereken farklı parametreler ilişkin örtük ilişki ağlarının belirginleştirilmesi mümkün olacaktır.

Morfo-semantik birimlerin işleyişine ilişkin bilgi metnin retorik bölümlerinin belirlenmesi bakımından da önemlidir. Çalışmanın önceki bölümlerinde ifade edildiği gibi anlatı metnini oluşturan retorik bölümlerin

³⁴ Yazma öğretimi bağlamında metalinguistik yeterlilik; linguistik bilginin açık ve bilinçli sunumunun inşası olan bilgi analiziyle, bilgiye seçici olarak katılma ve uygulama becerisi olmak üzere iki ayrı süreci içermektedir (Bialystok, 2001).

³⁵ Tutarlılık yapısı, metin ile metnin ait olduğu bağlam arasındaki ilişkinin okuyucu tarafından kurulmasını ve fark edilmesini sağlayan unsurdur (Stillar, 1998).

belirlenmesinde görünüş ifade eden morfo-semantik birimler belirleyici olmaktadır. Bu nedenle metnin retorik segmentlerinin belirlenmesi-oluşturulması sürecinde morfo-semantik birimler işlevleri önemlidir.

Buraya kadar ifade edilen bilgileri özetlemek gerekirse zamansal yapıyı oluşturan morfo-semantik birimlerin, söylem akışı içinde birbiriyle olan etkileşimleri ile bu etkileşim sonucu ortaya çıkan pragmatik işlevlerin yorumu hem metin üretimi hem de okuma-anlama süreçleri açısından önemlidir. Dolayısıyla zamansal yapıyı metin yüzeyinde işaretleyen ve söylem akışı içinde farklı işlev yüklenen morfo-semantik unsurların işlevlerinin belirlenmesine dönük çalışmalar hem anlatı metin türünün iç dinamiklerini anlamak açısından hem de dil becerilerinin geliştirilmesi noktasında gereklidir. Ancak alan yazına bakıldığında sözü edilen nitelikte çalışmaların yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Halbuki başta İngilizce olmak üzere yabancı literatürde bu tip çalışmalar büyük derlemler kullanılarak yaygın biçimde yapılmaktadır. Bu bağlamda Türkçe içinde morfo-semantik birimlerin işleyişine ilişkin çalışmaların büyük derlem grupları kullanılarak yapılması ve elde edilen bulguların didaktik süreçlere aktarılması gerekliliği ortadadır.

Kaynakça

- Akar, D. ve Martı, L. (2015). Söylem çözümlemesi. F. N. Seggie ve Y. Bayburt (Ed), *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımlar* içinde (s. 242-252). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bialystok, E. (2001). Metalinguistic aspect of bilingual processing. *Annual Review of Applied Linguistic*, 21, 169-182. doi:10.1017/S0267190501000101
- Biber, D. (1989). A typology of english text. *Linguistics*, 27(1), 3-44. doi:10.1515/ling.1989.27.1.3
- Binnick, R. I. (2011). Introduction. R. J. Binnick (Ed.), *The oxford handbook of tense and aspect* içinde (s. 3-56) Oxford: Oxford University Press.
- Bunescu, R. C. ve Moorey, R. (2007). Statistical relational learning for natural language information extraction. L. Getoor ve B. Taskar (Eds.), *Introduction to statistical relational learning* içinde (s. 535-552). Cambridge: MIT Press.
- Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Carlisle, J. F. (2000). Awareness of the structure and meaning of morphologically complex words: Impact on reading. *Reading and Writing*, 12, 169-190. doi:10.1023/A:1008131926604
- Cinque, G. (2001). A note on modality, tense and aspect in Turkish. E. Erguvanlı-Taylan (Ed.). *The verb in Turkish* içinde (s. 47-59).Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Comrie, B. (1998). *Aspect: An introduction to the study of verbal and related problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Deo, A. (2011). Morphology. R. J. Binnick (Ed.), *The oxford handbook of tense and aspect* içinde (s. 155-183). Oxford: Oxford University Press.

- Erguvanlı-Taylan, E. (2001). On the relation between temporal / aspectual adverbs and verbs from in Turkish. E.-T. Eser (Ed.), *The verb in Turkish* içinde (s. 97-128). Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Fludernic, M. (2011). Narratology and literacy. R. I. Binnick (Ed.). *The Oxford handbook of tense and aspect* içinde (s. 73-101). Oxford: Oxford University Press.
- Frawley, W. (1992). *Linguistics semantics*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Gernsbacher, M. A. (1990). *Language comprehension as structure building*. Hillsdale: Erlbaum.
- Ghose, G. M. ve Maunsell, H. J. (2002). Attentional modulation in visual cortex depends on timing. *Nature*, 419, 616-620. doi:10.1038/naure01057
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish a comparative grammar*. New York- London: Routledge.
- Herman, D. (2009). *Basic elements of narrative*. West Sussex: Wiley-Blacwell.
- Janssen, P. ve Shadlen, M. N. (2005). A representation of the hazard rate of elapsed time in maraque area LIP. *Nature Neuroscience*, 8, 234-241. doi:10.1038/nn1386
- Kaygısız, Ç. (2022). Interaction between verb types argument structure, morphological structure and adverbs in the Turkish pre-school story books. *Hacettepe University Journal of Education*, 37(1), 92-105. doi:10.16986/HUJE.2020064442
- Labov, W. (1972). *Language in the inner city*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Polanyi, L. (1982). Literary Aspects of Oral Storytelling. D. Tannen (Ed.), *Written and spoken language: Exploring orality and literacy* içinde (s. 155-170). Nordwood: Ablex Publishing Corporation.
- Reihle, A., Grün, S., Deismann, M. ve Aertsen, A. (1997). Spike synchronization and rate modulation differentially involved in motor cortical function. *Science*, 278(5345), 1950-1953. doi:10.1126/science.278.5345.1950
- Sanford, J. A. ve Emmott, C. (2012). *Mind, brain and narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, C. S. (1997). *The parameter of aspect* (2nd. ed.). London: Kluwer Academic Publisher.
- Smith, C. S. (2003). *Modes of discourse the local structure of text*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stillar, G. F. (1998). *Analyzing everyday texts: Discourse, rhetoric and social perspectives*. London - New Delhi: SAGE Publication Inc.
- TDK. (2008). *Güzel yazılar ve hikâyeler 1* (3 bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (2008). *Güzel yazılar ve hikâyeler 2* (3 bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toolan, M. (2001). *Narrative a critical linguistic introduction* (2nd ed.). London -New York: Routledge.

Yazıcı, N. (2004). *Anlatı metinlerinde ön ve arka planı belirginleştiren dilsel görünümeler: Türkçe üzerine gözlemler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Zwaan, R. A. ve Radvansky, G. A. (1998). Situations models in language comprehension and memory. *Psychological Bulletin*, 123(2), 162-185. doi:10.1037/0033-2909.123.2.162

Extended Abstract

Purpose

As a structural feature, the function of morpho-semantic aspectual units in the discourse flow is important both in terms of making sense of narrative texts and as one of the parameters used by the cognitive system in the data processing process. At this point, the interpretation of the interaction of the morpho-semantic units that constitute the temporal structure with each other in the discourse flow and the pragmatic functions that emerge as a result of this interaction are valuable for the interpretation of the text (narrative), and the determination of the functions that the changes in the temporal structure perform in accessing the textual meaning is necessary for the development of the reading act. Based on this scientific basis, this study aims to determine the functions of morpho-semantic units expressing aspect in Turkish in narrative texts.

Design and Methodology

In this study, which aims to determine the functions of morpho-semantic units that perform aspect coding in Turkish in narrative texts, discourse analysis, one of the qualitative research methods, was used. In principle, discourse analysis uses the language produced in natural settings as data, and this data can consist of oral language samples or written texts (Akar and Martı, 2015). In line with the stated purpose, purposive sampling method was used in the study. In this direction, the database was created by sampling the texts in the Beautiful Writings and Stories 1-2 book published by the Turkish Language Association. The findings regarding the functions of morpho-semantic units were double-checked by the researcher at different time periods and the coefficient of concordance regarding the consistency of the determined functions was calculated. In order to ensure data security, the data obtained were also evaluated by three researchers who are experts in the field and the coefficients of concordance were calculated. The coefficients of concordance were calculated using the Kendall's Coefficient of Concordance method using the SPSS 20.0 package programme.

Findings

As mentioned above, temporal structure is the most prominent point in the definitions of narrative. At this point, information about the working system of morpho-semantic units in the aspect category is important both because it is related to the internal structure of the narrative genre and because of its function in the formation of the situation model necessary for the reading-comprehension process. At this point, the interpretation of the pragmatic functions that emerge as a result of the interaction of the morpho-semantic units that constitute the temporal structure with each other in the discourse flow is valuable for the interpretation of the text, and the determination of the functions that the changes in the temporal structure assume in accessing the textual meaning is important for the development of reading skills. In this study, the different functions of morpho-semantic units expressing aspect in the discourse flow were determined.

Studies on determining the functions of morpho-semantic elements, which mark the temporal structure on the surface of the text and assume different functions in the discourse flow, are necessary both in terms of understanding the internal dynamics of the narrative text type and in terms of developing language skills. However, when we look at the literature, we find that there are almost no studies of the kind mentioned above. However, in foreign literature, especially in English, such studies are widely carried out using large corpora. In this context, it is obvious that studies on the functioning of morpho-semantic units in Turkish should be conducted using large corpus groups and the findings should be transferred to didactic process.

Research Limitations

The study aims to determine the functions of morpho-semantic units expressing aspect in Turkish in narrative texts. In this direction, the study is limited to the determination of the functions of grammatical aspect-encoding morpho-semantic units in narrative texts.

Implications

As a structural feature, the function of morpho-semantic aspectual units in discourse flow is important both in terms of making sense of narrative texts and as one of the parameters used by the cognitive system in data processing processes. For this reason, knowledge of the aspectual system and how it works is important for language teaching processes whose primary aim is to develop basic language skills. Because it is clear that the information it provides about the functioning of the language system will contribute to the development of activities and applications needed in aspect language teaching processes.

If the development of morphological awareness is assessed in terms of the development of basic language skills, it is important for the development of reading skills. This is because, as explained in detail in the Introduction and Theoretical Background sections of the study, the functioning of morpho-semantic units that express appearance for the genre of narrative text emerges as a genre-specific structural feature. In the context of writing skills, the level of morphological awareness gains importance. At this point, the description of the function and meaning of morphological elements in the text is particularly important in terms of providing metalinguistic information about how textual meaning is created. In this direction, morphological knowledge about the functioning of morpho-semantic units that encode appearance gains importance at the point of making genre-specific structural and stylistic arrangements such as foreground-background appearance.

Originality/Value

The interaction of the morpho-semantic units that constitute the temporal structure with each other in the discourse flow and the interpretation of the pragmatic functions that emerge as a result of this interaction are important for both text production and reading-comprehension processes. Therefore, studies to determine the functions of morpho-semantic elements that mark the temporal structure on the text surface and assume different functions in the discourse flow are necessary both in terms of understanding the internal dynamics of the narrative text type and in terms of developing language skills. However, when we look at the literature, it is seen that there are almost no studies of the aforementioned nature. However, in foreign literature, especially in English, such studies are widely conducted using large corpora. In this context, studies on the functioning of morpho-semantic units in Turkish should be carried out using large corpus groups and the findings obtained should be transferred to didactic processes.

Araştırmacı Katkısı: Çağrı KAYGISIZ (%100).